

Doktor Saedéns runda

vid Kroppefjälls
gamla sanatorium

Kerstin Ljungqvist

Stora inkörporten, byggd
av kullblåsta trädstammar,
vända med rötterna upp.
Högst upp dubbelkorset och
den uppgående solen.

När man går doktor Saedéns runda följer man skyltar med dubbelkorset. Korset är en symbol för kampen mot tuberkulosen. Det förekom till exempel på brevmärken och kort som såldes till förmån för sjukdomens bekämpande. Dubbelkorset är ursprungligen ett ortodoxt så kallat patriarkkors som sedan gammal tid stått som symbol för kampen mot det onda. Det kallas även Lothringen-kors eller Lorraine-kors. Numera ingår det i symbolen för Hjärt-lungfonden.

På omslaget: Hansehagen med Minnestemplet. Målning från 1928 av Oskar Halleborg (1882-1930), dalslandskonstnär från Råggård.

Text och teckningar: Kerstin Ljungqvist.

© Copyright Melleruds Kommun och Kerstin Ljungqvist 2021.

Kroppefjälls sanatorium

Anläggningen som nu kallas Kroppefjäll är ursprungligen ett sanatorium*, det vill säga ett behandlingshem för människor som insjuknat i lungtuberkulos (lungsot, TBC). Tuberkulos är en sjukdom som oftast angriper lungorna. Den ökade snabbt under 1800-talet, främst beroende på industrialiseringen, städernas framväxt och den därmed ökade trångboddheten. Tuberkulosen var under många år den främsta dödsorsaken i Sverige, näst efter ålderssjukdomarna.

Länge ansågs sjukdomen obotlig. Den enda lindring man kände till var vila, näringsrik mat och frisk luft, något som oftast var svårt att få i hemmen. Därför byggdes många sanatorier runt om i landet, där de sjuka kunde få bästa tänkbara vård och framför allt rikligt med frisk luft, utomhus i särskilda ligghallar. Platserna för sanatorierna skulle helst vara högt belägna med vatten och mycket skog omkring samt med bra kommunikationer. Kroppefjäll med sin höga rena luft var perfekt för ändamålet. Och nere i samhället fanns en järnvägsstation.

Dals Rostock har dessutom gamla traditioner som kurort. I drygt två hundra år har här funnits en hälsobrunn med badanläggning, från mitten av 1700-talet och fram till 1948.

Många små hus

Kroppefjälls Sanatorium stod färdigt 1911 men kom att byggas till ytterligare i flera omgångar. Sanatoriet var annorlunda än andra i den bemärkelsen att det, förutom en större centralbyggnad, bestod av många små hus istället för en stor sjukhusbyggnad. Det kallades kolonimodellen och tanken var att patienterna skulle trivas bättre i små stugor än i ett stort sjukhus. Med så hemliknade förhållanden som möjligt skulle det friska hos patienterna stimuleras och kroppens självläkande kraft bli starkare. Andra sjukdomar skulle heller inte smitta så lätt mellan stugorna.

Kampen mot tuberkulosen

Under många år hade Sverige världens mest välorganiserade vård av tuberkulossjuka. Efter andra världskrigets slut tog vi till exempel emot många lungsjuka före detta fångar från Hitlers koncentrationsläger.

*Ordet sanatorium kommer av latinets sano som betyder bota. Nästan sextio sanatorier inrättades i Sverige, de flesta under 1900-talets två första decennier. Det första uppfördes i Mörsil i Jämtland år 1891.

Läkare och forskare förde en intensiv kamp mot tuberkulosen. I mitten av 1940-talet hade man tagit fram de första effektiva läkemedlen. Dessa, tillsammans med vaccin och höjd levnadsstandard, gjorde att dödligheten minskade drastiskt. Under mitten av 1950-talet kunde sanatorierna börja avvecklas.

Tuberkulosen är dock inte utrotad. Den är en av de mest spridda och allvarligaste infektionssjukdomarna i världen. Ungefär en tredjedel av alla människor i världen är infekterade, vilket innebär att de bär på tuberkelbakterien, men har inga symptom och smittar inte. Av dem insjuknar omkring åtta till nio miljoner i tuberkulos varje år.

Efter sanatoriet

Verksamheten på Kroppefjälls Sanatorium bedrevs mellan 1911 och 1960. Sedan dess har området varit hem för flera olika typer av verksamheter, alla med människors välmående i fokus. Parkområdet är idag privatägt, och ett antal av husen rymmer privata bostäder.

I den gröna stenbyggnaden finns Kroppefjäll Bed & Breakfast, vars verksamhet vilar på samma grund som sanatoriet en gång gjorde; VILA, NATUR, KULTUR och MAT. I den stora röda matsalsbyggnaden arrangeras bröllop, utbildningar, fester och kulturevenemang. Det finns också andra typer av verksamheter på området, vilka drivs av föreningar och företag. Melleruds kommun bedriver barnomsorg i ett av husen.

Doktor Sædén

Den som mest satt sin prägel på Kroppefjälls sanatorium är utan tvekan Carl Viktor Sædén (1880 -1966). Han var sanatoriets överläkare under åren 1916-1945. Vid sidan av sin läkargärning var Sædén en fantasifull konstnär. Han var, liksom många andra vid den här tiden, nationalromantiker och fascinerad av den svenska historien, särskilt den hedniska tiden och de gamla nordiska gudasagorna. I de fornnordiska hjältarnas strider mot onda makter såg han en parallell till de sjukas kamp mot tuberkulosen. Den trolska naturen kring sanatoriet inspirerade honom till att låta uppföra olika monument och anläggningar i fornnordisk anda. Enligt Sædén skulle naturen röras så lite som möjligt. Många av de stockar som behövdes togs till exempel av vindfallen som sedan användes med rötterna uppåtvända.

Doktor Sædén vid harpan.

Frisk luft och kultur

Området kring sanatoriet med alla sina monument och anläggningar kallade doktor Sædén "Vår park". Parken låg honom mycket varmt om hjärtat och han ägnade en stor del av sin fritid åt den. Anställda på sanatoriet utförde det tyngsta arbetet och patienter som orkade fick gärna hjälpa till.

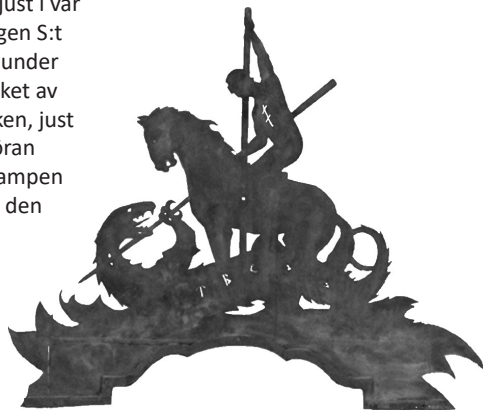
Parken och den vackra naturen bidrog i hög grad till trivseln och tillfrisknandet för patienterna. De som orkade gick ofta stärkande promenader på de många stigarna där bänkar för vila var utplacerade med jämna mellanrum. Vid monumenten och utsiktsplatserna gavs utrymme för reflektion och kontemplation, samtidigt som man rörde sig och höll lungor och kropp igång.

Något som roade Sædén särskilt mycket var att arrangera små teaterstycken, tablåer, med historiska teman. Både patienter och personal engagerades, utklädda till olika historiska personer. Mest var man inomhus, men även ute vid de tempel och stenformationer som i många fall byggts upp med tanke på just sådana arrangemang.

Restaurerat

Under åren har monumenten fått förfalla. De har rasat, murknat, vuxit igen eller fått ge plats för nybyggnation. Åren 1990–1996 utförde en grupp intresserade personer ett omfattande restaureringsarbete under ledning av eldsjelen Sven Johansson, Dals Rostock. Kommunen tillhandahöll även arbetsfolk och tillsammans rustade de upp eller byggde nytt efter de gamla förebilderna.

En symbol som doktor Saedén var särskilt förtjust i var Sankt Göran och draken. Sankt Göran (egentligen S:t Georg) är ett helgon som var särskilt populärt under medeltiden. Enligt legenden terroriserades folket av en människoätande drake. Göran dödade draken, just som kungens dotter stod i tur att offras. S:t Göran och draken har ofta använts som symbol för kampen mot skiftande fiender. I detta fall symboliserar den tuberkulosen. Riddaren är läkarvetenskapen och jungfrun (kungens dotter) de drabbade människorna. Denna grupp av plåt satt högst uppe på skorstenen på sanatoriets centralbyggnad. Draken och riddarens kamp i den bolmande röken måste ha varit en mäktig syn.

Doktor Sædens runda

Med detta häfte i din hand kan du vandra längs sanatoriets stigar, se på doktor Sædens anläggningar och läsa om dem.

Kartan i slutet visar med prickade linjer systemet av stigar. Doktor Sædens runda är markerade med kraftigare prickar. De olika anläggningarna är utmärkta med bokstäver, byggnader och övrigt med siffror.

Rundan är ungefär 2,7 km lång och markerad med röda skyltar med dubbelkors. Du kan gå hela rundan eller välja olika delar.

- A. Vid börjar vid den **Stora inkörsporten**, byggd av kullblåsta trädstammar, vända med rötterna upp. På portens krön ser man den uppgående solen och mitt över den dubbelkorset.
- B. Följer man grusvägen till vänster om porten cirka hundra meter finns till höger ett antal större stenar som tillsammans bildar ett stort **Dubbelkors**. Omkring korset står stenar i form av en oval sköld – skölden med dubbelkorset - ett symboliskt skydd i kampen mot tuberkulosen. På en fristående sten vid foten av korset är inhugget namnen på personer vars insatser lett till lindring och bot för sjukdomen.

Främst bland kämpar stodo: Pasteur, Koch, Röntgen, Forlanini, Saugman, Jacobaeus, Brauer, Schmidt, Sauerbruch, Neander. 1938 restes stenarna.

Lång blir ledung*, hård står strid, tappre blöda, ädle stupa. Stån stenar. Hugfästen sköldemärket.

Tysken Robert Koch upptäckte tuberkelbakterien år 1882. Fransmannen Louis Pasteur upptäckte hur man kunde ta död på dem genom hastig uppvärmning; metoden kallas efter honom pastörisering. Konrad Röntgen upptäckte röntgenstrålarna. Forlanini arbetade fram en metod att föra in kvävgas i lungorna för bättre läkning, en metod som också tillämpades på Kroppefjäll. De övriga är professorer, läkare och forskare som gjort betydande insatser inom tuberkulosforskningen och sjukvården.

*Ledung kallas en forntida nordisk krigsorganisation.

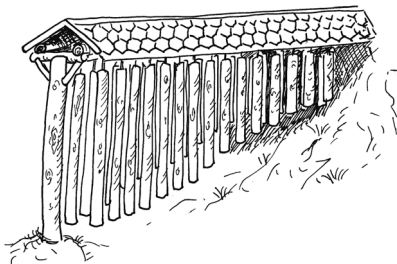
Vid entrén till det gröna stenhuset, Kroppefjälls B & B, hänger en stor tavla som ger en god överblick över området.

Vi följer vägen ytterligare en bit nedanför stenhuset. Notera **idegranarna** som växer på båda sidor om vägen. Doktor Sædén var stolt över det gamla idegransbeståndet kring sanatoriet. Veden är hård och elastisk och har sedan äldsta tid använts till armborst och pilbågar, ytterligare en bra symbol för kampen mot tuberkulosen. På den hedniska tiden var idegranen ett heligt träd, evigt grönskande och helgad åt asaguden Ull, även kallad Båg-guden.

- C. När man kommit förbi hotellet går en stig in till vänster och leder upp mot den fina utsikten på Brattås. I början av stigen står **Valas storharpa**. Vala, eller rättare: völvor, kallades fornnordiska spåkvinnor, en slags kvinnliga schamaner som kunde svara på frågor om framtiden. Säkert tänkte Sædén på en strof ur Viktor Rydbergs dikt "Vaknen":

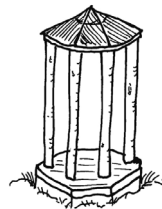
*Lyssna, lyssna djupt ur fjällen
Hör en ton, ej än förgången
Från den gamla Valas harpa
Kämpevisan, skaldesången!*

Harpan kallades även Eolsharpa efter Eolus, vindarnas gud i antikens mytologi. En eolsharpa är egentligen avsedd för vinden att spela på. Detta var möjligt under sanatorietiden då inte skogen stod så tät omkring. Den ursprungliga harpan var också betydligt högre och mellan stockarna hängde även metallstänger.

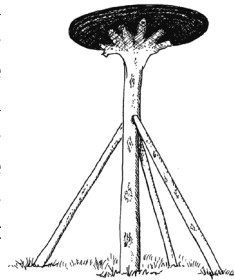

Pröva själv att spela på harpan genom att slå på stockarna med en pinne. De ska vara stämde som ett piano; de vita tangenterna till höger, de svarta till vänster. Stämningen varierar dock med vädret.

- D. På ett klipputsprång en bit bort till höger står **Ekotemplet**. Ursprungligen hade det ett kupolformat innertak som skapade ekon när man stod mitt under det och ropade. Ekotempel var särskilt populära i 1700-talets parker.

- E. Lite högre upp bortom ekotemplet står det höga **Fyrfatet**. Fyrfat var vanliga i romantiska trädgårdar och parker kring förra sekelskiftet. De knöt förmodligen an till de gamla vårdkasarna som förr skickade signaler mellan högt belägna platser. Sædén lät tända en eld här uppe vid festliga tillfällen eller under något sago-spel. Vid det sistnämnda skulle elden på berget varna folket på slätten om det kom "fiender".

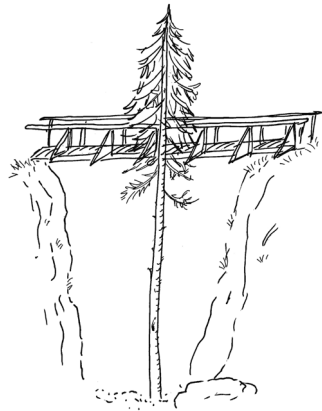
- F. En stig till höger om fyrfatet leder till **Tingsplatsen** och ytterligare en bit bort, alldeles ovanför harpan, finns ett **Stenbord** gjort av en gammal kvarnsten. I mitten finner man dubbelkorset och året 1936. Forntida hövdingar tänktes hålla rådslag vid bordet medan undersåtarna väntade på tingsplatsen. Både asagudarna och våra förfäder träffades vid tingsplatser när de skulle enas eller döma. Under sanatorietiden gick man till stenbordet och dukade upp sin picknick.

- G. Följer man så stigen tillbaka förbi fyrfatet och svänger åt vänster kommer man till en stor träbro, den så kallade **Bron över djupa bergklovet**. Här kan man gå i höjd med trädens toppar. Till vänster är en mindre bro är belägen. Utanför den satt, under sanatorietiden, ett troll högt uppkrupen på en klippa.

- H. Efter den stora bron kommer man fram till själva höjdpunkten på Brattås: **den Vida utsikten**. Härifrån kommer kanske inspirationen till raderna i Dalslandssången, vars författare F. O. Myrén var patient på sanatoriet.

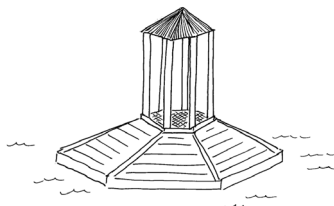
*"Såg du ett land som från Vänerns stränder
höjer sig sakta mot Kroppefjäll?" -
"Vet, att det landet är Dalsland!"*

Vid klart väder kan man se över Väneren ända till Kinnekulle. Tittar man närmare under den halva kvarnstenen ser man tre öppningar. De är "kanonmyrningar", riktade åt tre håll, till skydd mot "fiender".

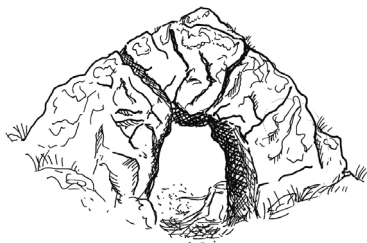
Så följer vi den breda stigen ned mot sanatoriet, över vägen, förbi de gamla stallarna och vagnslidren. Här vid tjärnets södra ände hade sanatoriet sina odlingar av blommor och grönsaker. En kortare period fanns här även ett höns hus som försedde sanatoriet med ägg.

- I. Den som nu har lust att fortsätta vandringen kan gå vidare på stigen runt tjärnet. Sædén kallade tjärnet för "fjällsjön" och prisade dess skönhet. Upplevelsen spetsade han med en konstgjord ö, **Lyckans ö**, som ofta avbildas på gamla vykort från Kroppefjäll. För att det skulle se ut som en riktig ö lade man förr mossa runt det lilla templet. Doktor Saedén tänkte sig säkert ön som en sinnebild för lyckan - svår att finna, svår att nå.
- J. Vid stranden mittemot sanatoriet står ett antal uppresta stenar och ett tempel som tillsammans kallas **Hansehagen***. I det så kallade Minnestemplet finns oljelampor av järn och utanför står två fyrfat. På högtidskvällar skulle där brinna eldar till minne av bortgångna. Det är denna plats som skildras på oljemålningen som finns på skrifstens omslag.
- Under sanatorietiden användes Hansehagen ibland till fornnordiska sagospel. Ett sådant spel kunde till exempel handla om vikingar som kom i sina skepp för att lägga fram offergåvor på de flata hällarna. Doktor Sædén lät faktiskt bygga ett litet vikingaskepp som hade sin hamn på motsatta stranden.
- K. Viker man av från stigen och går upp till vänster kommer man till **Nålsögat**. Det är en trång passage att krypa igenom. Vill man hellre klättra förbi kan man göra det istället. Enligt gammal nordisk folketro skulle man befrias från sjukdom om man kröp eller drogs genom trånga passager.

*Hansehagen har namn efter kung Hans som regerade i både Danmark, Norge och Sverige under slutet av 1400-talet.

- L. Ovanför nålsögat kan man fortsätta norrut på den lilla stigen som sedan leder tillbaka ned mot huvudstigen. Där passerar man under **Ödmjukhetens port**, byggd av naturen själv med jätteblock. När man går under porten måste man böja sitt huvud i ödmjukhet.

- M. Vid tjärnets norra ände har vi **Högfällskyrkan**, en naturkyrka med bänkar, sångläktare, altarring och predikstol av sten. Korset ovanför altaret vakar över kyrkan. Under sanatorietiden hade man här ofta friluftsgudstjänster vid fint väder, något som anordnas även nu för tiden. När biskopen invigde kyrkan 1921 sade han att han aldrig varit i en kyrka med högre tak än denna. Den har nämligen himlen som tak.

- N. Ytterligare en bit norrut kommer vi till den stora **Draken**, även den av sten. Med lite fantasi kan man tänka sig hur den just kastat sig över riddaren medan den stackars jungfrun bedjande knäfaller uppe på klippan. Draken symboliserar tuberkulosen, riddaren är läkarvetenskapen och jungfrun de drabbade människorna.

Enligt Sædén skulle detta odjur också symbolisera "det onda talet", det vill säga människors elaka skvaller och förtal. På en skifferplatta står texten: "Drog drake kring berg, rann giftblod från tand och tunga, stäckte* riddares rustning aldrig drakes välde.

*Stäcka är ett gammalt ord som betyder hejda, sätta stopp för.

Det "onda talet" har alltså inte ens riddarna lyckats besegra och "det giftiga blodet" fortsätter att flöda. Faktiskt rinner det från drakens käftar. Genom självtryck kommer vatten genom en slang från en källa uppe i berget. Vintertid när det fryser till kan vattnet bilda fantastiska isformationer.

För den som känner sig trött finns nu möjlighet att gå närmaste vägen tillbaka till sanatoriet. Vi andra fortsätter och tar oss en titt på ytterligare några sevärdheter.

- O. En enkel trappa leder oss upp till **Offerhöjden** med resta stenar och omfattande "hällristningar". Det är en något kryptisk text som tackar dem som arbetade på sanatoriet och dem som såg till att det blev möjligt att bygga på området.

"Stenar restes här att minnas skulle kämparne mot folkets sjukdom, offerarne även, som värvade ängar, skog och berg att vårda Kroppefjälls Sanatorium."

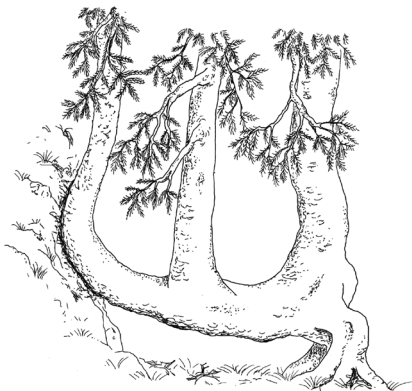
Orden är inhuggna av en man som blivit frisk på sanatoriet:

"Botad man, kallad Svarte Karlsson, ristade i berget."

På offerhöjden brukade Sædén på valborgsmässoaftonen hålla sitt vårtal till folket som samlats nedanför. Med mäktig stämma deklarerade han:

"Vaknen, Nordens alla hjärtan, ur den långa vinterdvala! Lyssnen åter till de röster, som om ädla bragder tala! Vaknen, vaknen upp till livet, I som drogens hårt med döden." *

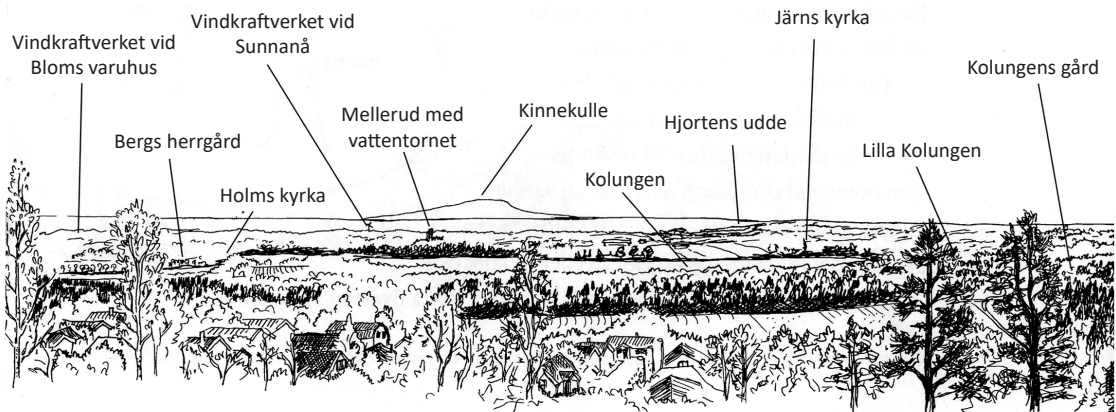
- P. Vi går ned igen och tar stigen till höger. Efter ett tiotal meter tar vi vänster längs en liten äng. Till vänster om stigen leder en trappa till den märkligt formade **Trillinggranen**. En troligen stormfälld gran som efter fallet fortsatt att växa på detta märkliga sätt. Också denna gran kan ses som en symbol för arbetet på sanatoriet - att få de sjuka att åter kunna resa sig och bli starka. Paralleller kan även dras till den gamla nordiska folktron, där ovanligt stora eller märkligt växta träd användes som botarträd. Att "sätta bort" var en vanlig åtgärd, särskilt mot tandvärk och bölder.

*Ur Viktor Rydbergs dikt "Vaknen".

Man petade i det onda med en trästicka eller en spik och stack sedan in denna i ett träd som i och med detta övertog sjukdomen.

- Q. Går man ner till stigen igen och följer den ytterligare några meter leder en brant stig till vänster upp till **Utsiktstornet**. Under tornet kan man se fundamenten till det torn som fanns här på sanatorietiden. Här är en fantastisk och vidsträckt utsikt. Liksom från Brattås i början av Sædéns runda ser man vid klart väder Vänern, Kinnekulle och längst i söder Halle- och Hunneberg.
- R. En bit norr om tornet finns en stensättning kallad **Östan åt sol**. Här brukade man förr sitta och se på soluppgången. Denna plats var tänkt som en motpol till "Västans om måne" en nu försvunnen plats nära Ödmjukhetens port på andra sidan tjärnet. Vi går sedan vidare på stigen och passerar vattentornet på vänster sida.
- S. På stigen tillbaka mot sanatoriet kommer man plötsligt ut på en scen med bänkrader nedanför. Det är sanatoriets **Friluftsscenen**, avsedd för sago- och bygdespel. Skådespelarnas "loger" var belägna i det rumsformade utrymmet bakom klippan.
- Teatern och skådespelet var en del av hälsoarbetet. Spelets glädje tog bort fokus från sjukdom och lidande, både för dem som spelade och för dem som tittade på.

T. Om man sedan fortsätter fram till huvudbyggnaden ser man, bredvid lekplatsen, ett **Solur** från sanatorietiden.

U. Längre ned i parken vid Springbrunnen finns ett stolt **Monument** rest till minnet av dem som donerat pengar till sanatoriet.

V. Ovanför den röda barnstugan står **Snöfridsstenen**. På barnstugans plats fanns på sanatorietiden ett bårhus.

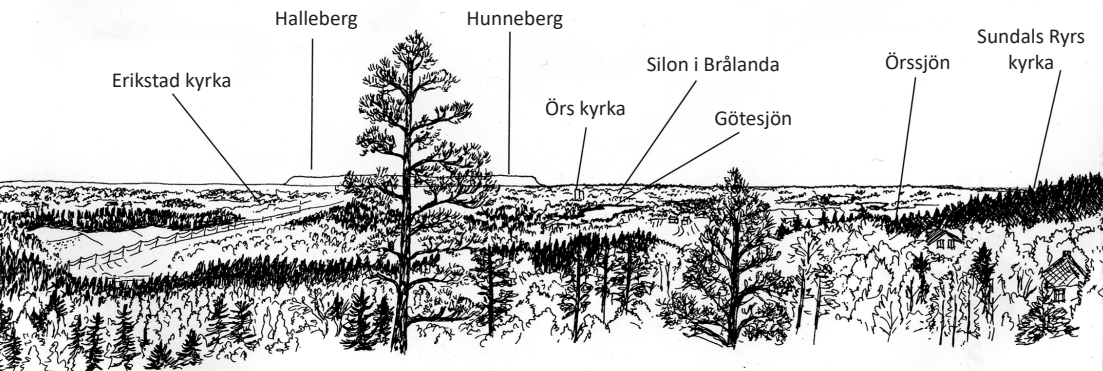
Vägen dit inleddes med dessa ord som skulle väcka eftertanke:

*"Ty de hårda hjältelivets runor lyda: svärd mot snöda jättar draga,
modigt blöda för de svaga, glad försaka, aldrig klaga,
strida hopplös strid och namnlös dö."*

Det är Snöfrids ord till Gunnar, skaldade av Viktor Rydberg.
Baktill står inskriften:

*"Läkaren lät starke Mod resa stenen år 1923
åt minnet av dem som hjältemodigt ledo."*

X. Vi avslutar vår vandring vid **Minnesstenen** med en relief av doktor Sædén. Den är utförd 1995 av konstnären Britt-Marie Jern.

A. Stora inkörsporten	1. Hus ett, Sjöbo
B. Dubbelkorset	2. Hus två, Björkhaga
C. Valas storharpa	3. Kroppefjäll B & B
D. Ekotemplet	4. Hus fyra, Solbacken
E. Fyrfatet	5. Hus fem, Ekbacken
F. Tingsplatsen	6. Hus sex
G. Bron över djupa bergklovet	7. Hus sju
H. Vida utsikten	8. Hus åtta, Backamo
I. Lyckans ö	9. Hus nio, Skogsgläntan
J. Hansehagen	10. Hus tio, Sjösala
K. Nålsögat	11. Matsal, kök
L. Ödmjukhetens port	12. Verksamhet
M. Högfjällskyrkan	13. Torpet
N. Draken	14. Jerusalem
O. Offerhöjden	15. Läkarpavillan
P. Trillinggranen	16. Torpet Lyckan
Q. Utsiktstornet	17. Lada
R. Östan åt sol	18. Verksamhet
S. Friluftsscenen	19. Arkiv
T. Soluret	20. Gröna Lyktan
U. Monumentet	21. Barnstuga
V. Snöfridsstenen	22. Sopsortering
X. Minnesstenen	23. Fotbollsplan

